

**O'QUV DARSLIKLARIDA ZAMONAVIY O'ZBEK SHE'RIYATI
JANRLARINING IN'IKOSI VA TAHLILI. SHAVKAT RAHMON
SHE'RIYATIDA SHAKL VA RUH ISYONINING LINGVODIDAKTIK
TALQINI**

Muydinova Muattarxon Sobirjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti
o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich magistranti
muydinovamuattar2030@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining adabiyot darsliklarida zamonaviy o'zbek she'riyatidagi janr modifikatsiyalarining berilishi va o'rganilishi masalalari tadqiq etilgan. Xususan, 8- va 9-sinf darsliklari misolida an'anaviy mumtoz she'riyat qoliplaridan erkin she'r, oq she'r va sochma kabi yangi shakllarga o'tish jarayonida o'quvchilarda yuzaga keladigan retseptiv va kognitiv to'siqlar lingvodidaktik jihatdan tahlil qilingan. Shavkat Rahmon ijodi va uning "Turkiylar" she'ridagi shakliy isyon hamda vizual-ritmik vositalar (anjambeman) misolida maktabda she'riy san'atni o'qitish metodikasini takomillashtirish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar : Janr modifikatsiyasi, zamonaviy o'zbek she'riyati, lingvodidaktika, adabiyot darsligi, erkin she'r, kognitiv qolip, anjambeman, vizual-ritmik vosita.

Abstract : This article explores the representation and study of genre modifications in modern Uzbek poetry within secondary school literature textbooks. Specifically, using 8th and 9th-grade textbooks as examples, it provides a linguodidactic analysis of the receptive and cognitive barriers students face when transitioning from traditional classical poetry forms to new structures such as free verse and blank verse. Through the works of Shavkat Rahmon and the visual-rhythmic devices (enjambment) in his poem "Turkics" the article substantiates the need to improve the methodological approach to teaching genre modifications in schools.

Keywords: Genre modification, modern Uzbek poetry, linguodidactics, literature textbook, free verse, cognitive pattern, enjambment, visual-rhythmic device.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining adabiyot darsliklari nafaqat badiiy asarlar bilan tanishtiruvchi manba, balki o'quvchilarda she'riyatning ongli va estetik tabiati, uning o'ziga xos shakliy hamda mazmuniy xususiyatlari haqidagi poydevor tasavvurlarni shakllantiruvchi eng muhim didaktik vosita hisoblanadi. Tadqiqotimiz obyekti sifatida olingan 8-sinf adabiyot darsligi materiallarini kuzatar ekanmiz, unda asosan mumtoz adabiyotimizning yirik namoyandalari bo'lmish Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi beqiyos so'z san'atkorlari hamda millat uyg'onishiga sabab bo'lgan ma'rifatparvar ijodkorlar asarlari ustuvorlik qilishiga guvoh bo'lamiz. Lingvodidaktik va psixologik nuqtai nazardan yondashganda, aynan ushbu ta'lim bosqichida o'quvchilar ongida she'riyatning qat'iy va o'zgaras qonuniyatlari, xususan, aruz vazni bahrlarining qat'iy o'lchov tizimi, g'azal, ruboiy, qit'a kabi mumtoz janrlarning o'ziga xos arxitektonikasi (masalan, a-a, b-a, c-a yoki a-a-b-a tarzidagi qofiyalanish tartibi) to'laqonli shakllanib ulguradi. Buning natijasida o'quvchi she'riy matnni tahlil qilish jarayonida avtomatik ravishda qofiyadosh so'zlarni izlashga, har bir

misradagi hijolarni sanab, ularning o'zaro musiqiy simmetriyasini topishga o'rganib qoladi hamda ularning shuurida "haqiqiy she'r faqatgina qofiyali va aniq o'lchovli bo'lishi shart" degan o'ta qat'iy kognitiv qolip yuzaga keladi. Biroq, ta'limning navbatdagi bosqichiga, ya'ni 9-sinfga o'tilganda va XX asr oxiri hamda, ayniqsa, mustaqillik davri o'zbek she'riyati namunalari o'rganila boshlanganda, adabiyotimizda yuz bergan jiddiy janr modifikatsiyalari, xususan, erkin she'r (verlibr), oq she'r, sochma (mansur she'r) kabi yangicha shakllarning darslik materiallari qatorida paydo bo'lishi adabiyot ta'limi va uning metodikasi oldiga mutlaqo yangi, murakkab vazifalarni ko'ndalang qo'yadi. Aynan 8-sinfda shakllantirilgan an'anaviy didaktik qolip yuqori sinflarda shaklan va mazmunan o'zgargan, qoidalarni yorib chiqqan zamonaviy she'riyatni qabul qilishda o'ziga xos psixologik va retseptiv to'siqqa aylanib qoladi, negaki, oldingi bosqich metodikasi o'quvchini bunday keskin shakliy erkinlikka, ya'ni tizimli janr modifikatsiyalariga ruhan va nazariy jihatdan tayyorlab bermagan bo'ladi. Bu kabi ziddiyatli va ayni paytda o'rganilishi lozim bo'lgan holatlarni biz 9-sinf darsligida berilgan iste'dodli shoirlarimiz Shavkat Rahmon ijodi misolida yaqqol ko'rishimiz va ilmiy tahlil qilishimiz mumkin.

9-sinf adabiyot darsligida Shavkat Rahmon ijodi tahlilga tortilar ekan, e'tibor qilsak, darslik mualliflari tomonidan asosan shoir ijodidagi isyonkorlik, millatparvarlik, haqiqatparvarlik kabi g'oyaviy-tematik xususiyatlarga, she'rning ijtimoiy yukiga urg'u beriladi. Biroq, bu isyonkor g'oya va jo'shqin ruh qanday vizual-ritmik vositalar, qanday o'ziga xos sintaktik qurilmalar orqali yuzaga chiqayotgani, afsuski, metodik e'tibordan chetda qolib ketadi. Aslida, shoir she'rlarida turoqlarning keskinlashuvi, misralarning kutilmaganda uzilishi va ba'zan faqatgina bir yoki ikki so'zdan iborat bo'lib qolishi shunchaki tasodifiy holat yoki qofiya topilmaganligining oqibati emas, balki bu an'anaviy shaklning ongli ravishda parchalanishi, qolipga sig'magan isyonkor ruhning janr modifikatsiyasi orqali jinsi matnda namoyon bo'lishidir.

Fikrimizni isbotlash uchun shoirning darslikdan o'rin olgan va o'quvchilarda katta taassurot qoldiradigan "Turkiylar" she'riga e'tibor qarataylik:

*Qilichlar qinida zanglab ado bo'ldi,
Zanglab ado bo'ldi bobolar ruhi.
Yot elda qul bo'lib yashamoq – o'lim,
Asorat eng mudhish ko'rgilik.*

Ushbu keltirilgan parchadagi uchinchi misra an'anaviy barmoq vazni qonuniyatlariga ko'ra o'z tekisligida davom etishi va to'liq bir qatorni tashkil qilishi mumkin edi, biroq shoir o'ta muhim, butun she'rning fojiaviy pafosini o'zida jamlagan "o'lim" so'zini qasddan alohida qatorga tushirib yozadi va uni vizual jihatdan izolyatsiya qiladi. Agar maktab o'qituvchisi matn tahlili jarayonida o'quvchiga ushbu so'zning alohida misra qilib olinishi zamirida shoir qanday kuchli psixologik pauza berayotganini, bu tanaffus o'quvchini qanday qilib chuqur mushohadaga chorlayotganini amaliy jihatdan ko'rsatib bermasa, o'quvchi bu shakliy modifikatsiyaning tub estetik mohiyatini va uning ortida yashiringan isyonkor ruhni to'laqonli anglay olmaydi [3]. Afsuski, bugungi kungi darslik metodikasida bu kabi vizual-sintaktik bo'linishlarning nazariy izohi, jumladan, jahon adabiyotshunosligida keng qo'llaniladigan "anjambeman" (fikrning bir misradan ikkinchisiga ko'chib o'tishi) kabi usullarning funksiyasi va ularni intonatsion o'qish qoidalari yetarlicha ochib berilmagan.

Umumta'lim maktablarida zamonaviy o'zbek she'riyatini o'qitish jarayonini kuzatish va darslik materiallarini lingvodidaktik tahlil qilish natijasida quyidagi xulosalarga keldik:

Adabiyot ta'limining dastlabki (xususan, 8-sinf) bosqichlarida shakllangan an'anaviy-mumtoz she'riy o'lchovlar qolipi yuqori sinflarda mustaqillik davri she'riyatidagi o'ziga xos janr modifikatsiyalarini (verlibr, sochma, oq she'r) tushunishda o'quvchilar uchun o'ziga xos kognitiv to'siqni yuzaga keltirmoqda.

9-sinf adabiyot darsliklarida Shavkat Rahmon, Usmon Azim kabi ijodkorlar she'riyati tahlilida asosan g'oyaviy-tematik xususiyatlarga urg'u berilib, matnning vizual-sintaktik bo'linishlari, intonatsion tanaffuslar va estetik modifikatsiyalar nazariy jihatdan e'tibordan chetda qolmoqda.

O'quvchilarda zamonaviy she'riyatni to'g'ri qabul qilish ko'nikmasini shakllantirish uchun metodik qollanmalar va darsliklarga "anjambeman" kabi vizual-ritmik vositalarning nazariy izohini hamda ularni ifodali o'qish qoidalarini kiritish maqsadga muvofiqdir. Bu orqali o'quvchi she'rdagi shakliy buzilishlarning aslida lirik qahramon ruhiyatidagi isyon va iztirobning matndagi in'ikosi ekanligini ilmiy asosda anglab yetadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Yo'ldoshev Q., va boshqalar. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. – Toshkent: "O'zbekiston", 2019.
2. To'xliyev B., va boshqalar. Adabiyot: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik. – Toshkent: "O'zbekiston", 2019.
3. Rahmon Shavkat. Saylanma. – Toshkent: "Sharq", 1997.
4. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z (Adabiy o'ylar, tahlillar, talqinlar). – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2006.
5. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: "Akademnashr", 2013.
6. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: "Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti", 2006.
7. Jabborov N. Ma'rifat nadir (O'zbek adabiyoti tarixining dolzarb masalalari). – Toshkent: "Ma'naviyat", 2010.